

УДК 94(477)-051Т.Коструба :[378.4(477.83-25)ЛНУ](092)

ТЕОФІЛ КОСТРУБА: ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ І НАУКОВІ ПОШУКИ ІСТОРИКА ТА БОГОСЛОВА

Володимир КАЧМАР

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра новітньої історії України
бул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна

У статті йдеться про видатного українського історика першої половини ХХ ст. Теофіла Кострубу. Його науковий світогляд формувався у межах двох установ: Львівського університету та Наукового товариства імені Шевченка. Головною темою наукових досліджень Т. Коструби була середньовічна історія західноукраїнських земель. Проте справою життя науковця стало написання синтетичного нариса історії України, який міг би, у складний час окупації Західної України Польщею, а згодом – СРСР, бути об'єктивним навчальним посібником для українських студентів.

Ключові слова: Теофіл Коструба, історія України, Львівський університет, Наукове товариство імені Шевченка, Галицько-Волинська держава.

Серед тисяч відомих випускників Львівського університету – одного з найстаріших та найпрестижніших вищих навчальних закладів Східної Європи, доволі скромне місце займає постать непересічної особистості, історика та богослова Теофіла Коструби. На жаль, його ім'я ще й сьогодні маловідоме українському загалу. Водночас, історик, літературознавець, поліглот, перекладач, бібліограф, редактор, член НТШ, чернець-василіянин, громадський діяч – так різнобічно характеризує його сучасна “Енциклопедія історії України”¹.

Біографія Т. Коструби, на перший погляд, мало чим вирізняється від доль численних нащадків галицької інтелігенції, яка стояла біля витоків українського національного відродження Галичини. Він народився 23 травня 1907 р. у с. Стара Ягільниця Чортківського повіту на Тернопільщині (нині Чортківського р-ну Тернопільської обл.), у родині народного вчителя². Незабаром сім'я переїхала до Станіславова (нині Івано-Франківськ), де семирічний Теофіл зустрів початок Першої світової війни та відчув на собі усі біди, пов'язані з російською окупацією. Постійні обстріли міста, нестача харчів та лихоліття війни спонукали Кострубів тікати з великого міста до с. Білобожниця на Чортківщині. Там Теофіл, з батьками

¹ Герасимова Г. Коструба Теофіл // Г. Герасимова // Енциклопедія історії України / Редкол.: В. Смолій (голова) та ін. Київ, 2008. Режим доступу: http://history.org.ua/indexold.php?encyclp&termin=Kostruba_T [30.06.2014].

² Історики подають різні дати народження Т. Коструби; до того ж, у жодному з видань ми не зустрічали того факту, що від народження він мав три імені – Теофіл, Іван та Григорій. Інформація за: Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО), ф. 26, оп. 15, спр. 781а, арк. 34.

та старшим братом Петром, пережив бурхливі події революції 1917–1920-х років. Звичайно, що за таких обставин важко було отримати якісну початкову освіту. Однак, стараннями батька та старшого брата, він у домашніх умовах засвоїв обсяг матеріалу з перших трьох років гімназійної програми. У 1922 р. юнак успішно склав іспит і його зарахували до четвертого класу гімназії “Рідної Школи” у Чорткові³. Т. Коструба навчався блискуче, крім того підзаробляв читанням лекцій для молодших учнів гімназії. Більш за все його цікавили такі предмети, як класична філологія та історія. Серед учителів гімназії визначальний вплив на формування майбутніх наукових уподобань Т. Коструби мали історик Іван Калиняк та учитель грецької мови Іван Омелькович⁴. Вони заклали юнакові підвалини гуманітарних знань та спонукували його до подальшого вивчення історії України.

Однак на долю Т. Коструби випало чергове випробування: через півроку навчання він захворів на туберкульоз кісток. Справа у тому, що ліжко, на якому спав юнак, було розташоване безпосередньо біля неутепленого вікна кімнати. Зимовими морозними ночами він застудив собі лицьову кістку. Лікування стало причиною того, що Теофіл був змушений припинити навчання у гімназії. Решту навчальної програми він студював самостійно – вдома під опікою старшого брата. За таких обставин неоціненну роль у самоосвіті Т. Коструби та його брата Петра відіграв учитель гімназії Василь Коваль – місцевий енциклопедист, людина, яка усе життя присвятила збиранню книг та освіті місцевої молоді. Саме він у найбільшій мірі спричинився до самоосвіти братів Кострубів. За сприяння В. Ковалю, вони одержали можливість студювати різноманітну літературу (від творів Гомера, Софокла, Платона, Геродота до найновіших тогочасних видань з історії України та української мови й літератури). Саме у с. Білобожниця, у сімнадцятирічному віці майбутній історик та богослов розпочав свою громадську діяльність на благо української справи: співпрацював з товариствами “Просвіта”, “Рідна Школа” та “Луг”, брав участь у діяльності місцевого драматичного гуртка⁵.

Поряд з активною громадською діяльністю, Т. Коструба займався і науковою працею. Зокрема, він переклав уривки “Історії” Геродота, у яких йшлося про скіфів, досліджував документи з історії Чорткова, зацікавився історією монастиря Отців Василян у Чорткові. Ці матеріали пізніше були видані окремими книжками. Саме у цей час, досліджуючи окремі проблеми регіональної історії, брати

³ ДАЛО, ф. 26, оп. 15, спр. 779, арк. 34; Грудка на свіжу могилу // Місіонер. 1943. Чис. 1. С. 71–72; *Коструба Т.* Білобожниця / Теофіл Коструба // Чортківська думка. 1943. Ч. 9 (42). 18 жовтня.

⁴ *Мох О.* Теофіл Коструба – учений-праведник / Олександр Мох // Коструба Т. Нарис історії України. Торонто, 1961. С. 269–296.

⁵ *Середяк А.* Коструба Теофіл / Алла Середяк // Енциклопедія Львова. Львів, 2010. Т. 3 / За ред. А. Козицького. С. 552–553.

Коструби налагодили співпрацю з відомим істориком, учнем Михайла Грушевського Мироном Кордубою. Останній займався пошуком матеріалів для українського географічного словника, а відтак його цікавили дослідження з історії окремих містечок і сіл. У цьому напрямі й розпочалося знайомство та наукова співпраця між Т. Кострубою та М. Кордубою, яка, у межах діяльності Наукового товариства імені Шевченка, тривала до самої смерті Т. Коструби. У липні 1927 р., за рекомендацією М. Кордуби, Т. Коструба став звичайним членом НТШ⁶. Саме співпраця з товариством започаткувала підвалини копітких досліджень майбутнього ученого-медієвіста у царині української історії. Але докладніше про це йтиметься далі.

Після смерті батька, становище сім'ї Кострубів погіршилось, адже вона залишилася без головного годувальника. Старший брат Петро переїхав до Львова, де записався на гуманітарний факультет університету, а також влаштувався на роботу до жіночої гімназії ім. Кокорудзів при “Рідній Школі”⁷. Натомість Теофіл з матір'ю залишилися у Білобожниці. Та, як кажуть, біда одна не ходить. Т. Коструба, який завжди був активним у громадському житті, під час колядування на “Рідну Школу” сильно застудився, що спричинило відновлення давньої невиліковної хвороби – туберкульозу кісток. Зважаючи на це, сім'я вирішила переїхати до Львова, де мешкав старший брат Петро й були умови для кращого лікування. Отже, восени 1928 р. Т. Коструба, разом з матір'ю, переїхав на постійне місце проживання до Львова⁷. Під опікою львівських лікарів, за безпосередньої матеріальної підтримки Олександра Барвінського, здоров'я Теофіла покращилося. До слова, свою працю про гетьмана Івана Скоропадського, видану 1932 р., Т. Коструба присвятив саме О. Барвінському⁸. Однак лікування

⁶ *Kaczmar W.* Teofil Kostruba (1907–1943) / Wołodymyr Kaczmar // *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*. Rzeszów, 2014. Т. II / Pod red. nauk. Jerzego Maternickiego, Pawła Sierżęgi, Leonida Zaszkilniaka. S. 582.

⁷ Петро Коструба (25 травня 1902 р., с. Стара Ягольниця – 19 квітня 1979 р., Львів) – філолог-україніст, магістр філософії у галузі філологічних наук (1935), кандидат філологічних наук (1947), доцент (1947). Закінчив гуманітарний факультет Львівського університету (1930). У 1929–1940 рр. – учитель Львівської жіночої гімназії ім. Кокорудзів; водночас співпрацював з НТШ; 1940–1941 рр. – викладач української мови Львівського інституту радянської торгівлі; 1941–1943 рр. – учитель Львівської торговельної школи; 1943–1944 рр. – учитель Другої львівської гімназії; 1944–1947, 1956–1966 рр. – доцент кафедри української мови Львівського університету; 1947–1956 рр. – репресований, перебував на засланні в Анжеро-Судженську Кемеровської області РСФРР; 1956 р. реабілітований. Автор праць “Фонетика сучасної української літературної мови: Курс лекцій для студентів філологічного факультету” (Львів, 1963. Ч. 1), “Фонологічна система української мови” (Сучасна українська літературна мова: Вступ. Фонетика. Київ, 1969). Інформація за: *Терлак З.* Коструба Петро Петрович / *З. Терлак // Encyclopedia. Львівський національний університет імені Франка: в 2 т. / Видавнича рада: І. О. Вакарчук (голова), М. В. Лозинський (заст. голови), Р. М. Шуст (заст. голови), В. М. Качмар (відп. секретар) та ін.* Львів, 2011. Т. I: А–К. С. 658.

⁷ ДАЛО, ф. 26, оп. 15, спр. 779, арк. 34.

⁸ *Коструба Т.* Гетьман Іван Скоропадський (1708–1722) / Теофіл Коструба. Львів, 1932. С. 2.

виявило, що права рука юнака поступово втрачає свої функції. Тому він почав учитися писати лівою рукою, продовжуючи активно працювати, самостійно засвоюючи гімназійну програму. Як наслідок, 28 жовтня 1930 р. Т. Коструба здав екстерном матуру в Академічній гімназії у Львові⁹. Однак на його шляху до університетських студій, окрім слабого здоров'я, стало важке матеріальне становище.

Перші заробітки Т. Коструби на прожиття (їх забезпечували співробітництво із видавцем “Літературно-критичної бібліотеки” Сидором Громницьким та дописи до окремих газет і журналів) були скромними та короткотривалими. Проте ця діяльність, що не окупувалася матеріально, принесла Т. Кострубі дивіденди у вигляді знайомств з цікавими людьми, які у майбутньому відіграли важливу роль у становленні його світогляду та виборі богословського фаху. Серед них були молоді письменники Григор Лужницький, Олександр Мох, Степан Семчук, Василь Мельник та Роман Сказинський, що бачили своє покликання, передусім, у збереженні християнського духу в літературі, й тому гуртувалися навколо релігійного видання “Поступ” (1921–1931), що впродовж 1927–1930 рр. було друкованим органом літературного товариства “Логос”. Часопис виходив як “вісник літератури й життя” та орієнтувався, переважно, на інтелігенцію. Його провідною ідеєю була християнська філософія як джерело індивідуального та суспільного поступу. Згодом до “Логосу” долучилися публіцисти Осип Назарук, Петро Ісаїв, а також Т. Коструба. “Логосівці” ставили перед собою завдання активізувати культурно-освітню працю серед населення, яке переживало поразку національно-визвольної боротьби 1917–1920 рр. Ця праця мала базуватися на національній та християнській ідеях. Члени “Логосу” друкували свої твори також у видавництві “Добра книжка” (серія “Бібліотека “Логосу””). Зазначимо, що “Поступ” став основою для літературно-наукового журналу “Дзвони” (1931–1939), навколо якого у 1930-ті роки гуртувалася творча інтелігенція, помітним представником якої став і Т. Коструба¹⁰. Отже, знайомство та співпраця із середовищем “Поступу” та “Дзвонів” дозволило йому друкувати свої статті у згаданих виданнях, а відтак, на майбутнє, визначитися з релігійним напрямом своєї публіцистичної діяльності.

У 1932 р. Т. Коструба, разом зі своїми однодумцями, розпочав видавати “Хліборобський шлях”. На початках часопис виходив раз на місяць, пізніше – двічі, а з листопада 1933 р. – як тижневик. “Хліборобський шлях” популяризував погляди В'ячеслава Липинського та організації українських хліборобів. Редакція часопису наголошувала: “*Ми не радикали, а консерватисти. Не руйнувати, а конструктивно працювати бажано*”¹¹. Саме студювання творів

⁹ Мох О. Теофіл Коструба – учений-праведник... С. 275–276.

¹⁰ Ільницький М. Літературний Львів першої половини ХХ ст. / Микола Ільницький. Режим доступу: <http://map.lviv.ua/statti/ilnyckij.html> [30.06.2014].

¹¹ Хліборобський шлях. 1932. Ч. 1. С. 3.

В. Липинського (що були взірцем вдалого поєднання політичних та релігійних поглядів) стало переломним для світогляду Т. Коструби. Зокрема, “Листи до братів-хліборобів” дали йому ідеал гідного провідника для життя нації. Т. Коструба повністю віддавався своєму журналу: працюючи вдень і вночі, й отримуючи за це символічну платню, він водночас писав статті, виконував роботу редактора, коректора тощо. На сторінках “Хліборобського шляху” з’явилися такі його розвідки, як “Гетьман Іван Скоропадський” та “Українсько-польська війна за Галичину 1918–1919 рр.”. Окрім того, часопис містив дискусійні статті, зокрема, “Ідеологічні основи українського консерватизму на Західно-Українських землях” і “До завдань українського консерватизму на Західно-Українських землях”. У цьому контексті, під назвою “До наших державницьких змагань”, опубліковано два погляди на цю проблему – Ігоря Лоського та Т. Коструби. Незважаючи на самовідданість, з якою видавці часопису ставилися до свого видання, через матеріальні труднощі, влітку 1935 р. видання “Хліборобського шляху” призупинили¹².

Крім “Хліборобського шляху”, Т. Коструба публікував статті й у таких католицьких виданнях, як “Добрий Пастир”, “Записки Чину Св. Василя Великого”, “Мега”, “Нова Зоря”, “Правда”, “Український Бескид” та “Місіонар Найсвятішого Серця Христового”. Проте Т. Коструба дописував не лише до часописів релігійного спрямування. Значна частина його публіцистики була опублікована на сторінках таких львівських видань, як “Діло”, “Новий Час”, “Життя і Знання”, “Наша Культура” та ін. Однак він відмовлявся друкувати свої статті у часописах, які відкрито виражали своє антиконфесійне спрямування, попри те, що співпраця з ними передбачала значні гонорари. Доволі дивною виглядала співпраця Т. Коструби з часописом “Нова Зоря” (1926–1939). Провідне місце у змісті видання відводилося питанням релігії. У публікаціях, здебільшого, висвітлювалася історія християнства та розвитку Української Греко-Католицької Церкви. Чимало статей Т. Коструби, відданих до друку у “Новій Зорі” (деякі навіть оплачені), світ так і не побачили. Причиною такого ставлення редакції до автора було те, що його публікації були звернені проти ідей радикалів, до яких належав головний редактор часопису¹³.

Утім, негаразди, пов’язані з видавничою діяльністю, підштовхнули молодого журналіста до реалізації своєї давньої мрії – університетських студій. Часу в юнака з’явилося більше, відтак 3 жовтня 1935 р. він записався на гуманітарний факультет Львівського університету (Університету Яна Казимира у Львові)¹⁴. 18 листопада цього ж року, після участі у матрикуляції (посвяченні у студенти),

¹² Українські часописи Львова 1848–1939 рр.: Історико-бібліографічне дослідження: у 3-х т. Львів, 2003. Т. 2: 1929–1939 рр. С. 269–273.

¹³ Нарис історії Василянського Чину святого Йосафата. Рим, 1992. Т. 48. С. 363–364.

¹⁴ Докладніше про тодішній Львівський університет див.: Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie. Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1935/36. Lwów, 1935.

він став повноправним студентом університету, й розпочав вивчати історію Середньовіччя при кафедрі, очоленій відомим істориком-медієвістом Теофілом Модельським¹⁵. На керованому професором семінарі Т. Коструба зарекомендував себе одним з найбільш активних та здібних студентів. Він також відвідував лекції професорів-істориків Адама Шельонговського, Францішека Буяка, Станіслава Закшевського, Константія Хилінського, Кароля Малечинського, Ольгерда Гурки, Станіслава Лемпіцького, Владислава Подляхи, Мечислава Гембаровича. Навчаючись в університеті, Т. Коструба записувався й на лекційні курси, які на теологічному факультеті читали професори Щепан Шидельський, Юзеф Умінський, Міхал Вишинський та Ян Степа¹⁶.

Український історик Олександр Домбровський у своїх спогадах, згадуючи про особисте враження від першої зустрічі з Т. Кострубою в університеті, зауважував, що той відрізнявся від своїх колег як зовнішнім виглядом, так і поведінкою:

Це була постать високого росту і астенічної будови, з помітно високим чолом, досить довгим волоссям і чорною бородою, в окулярах. Розмовляв лише українською мовою. На перший погляд виглядав старомодно і відрізнявся своїм скромним одягом від багатьох інших студентів, убраних “на останній гудзик”. Я відчув у ньому людину не лише високої культури і щирої доброти, а й шляхетності, і пізніше ми вели з ним довгі розмови-дискусії на історичні теми. Я із задоволенням слухав його, бо він відзначався майже енциклопедичними знаннями і в цьому відношенні він нагадував мені нашого великого Івана Франка¹⁷.

Навчаючись у Львівському університеті, Т. Коструба виділявся талантом, наполегливістю та гострим розумом, а також перевищував знаннями, за спогадами очевидців, університетських докторантів, й навіть декого з доцентів. Однак університетські студії, які заклали основи наукової праці Т. Коструби, мало що давали йому для вивчення історії України, адже у міжвоєнний період у Львові наукові дослідження з цієї дисципліни розвивалися лише у Науковому товаристві імені Шевченка (саме завдяки НТШ українські історики та здібна українська молодь налагоджували особисті та наукові контакти)¹⁸.

Діяльність Т. Коструби в НТШ започаткувала копіткі дослідження майбутнього ученого-медієвіста у царині української історії. Найбільше часу Т. Коструба приділяв діяльності Історико-джерелознавчої комісії товариства. За його ініціативою, під формальним прикриттям цієї комісії, було організовано семінар українських студентів-істориків Львівського університету. Він мав на

¹⁵ ДАЛО, ф. 26, оп. 15, спр. 779, арк. 34; спр. 781, арк. 68.

¹⁶ ДАЛО, ф. 26, оп. 15, спр. 779, арк. 34–35; *Шендеровський В.* Небуденний талант, фанатична працьовитість (До 100-річчя від дня народження Теофіла Коструби) / Василь Шендеровський // Буковина. 2007. № 96. 14 грудня.

¹⁷ *Домбровський О.* Спомини / Олександр Домбровський. Нью-Йорк; Львів; Остріг, 2009. С. 38–39.

¹⁸ *Kaczmar W.* Teofil Kostruba (1907–1943). S 585.

меті навчання теоретичним знанням з історії та практичним умінням до педагогічної та наукової роботи здібних студентів-українців, які (з огляду на несприятливі умови у переважно польському Університеті Яна Казимира у Львові) прагнули отримати об'єктивні знання з історії України. Виклади на семінарі розпочалися у 1936/1937 н. р. (вони відбувалися раз на тиждень, увечері, у приміщенні головної читальні Бібліотеки НТШ)¹⁹. Відомий український історик Омелян Пріцак у своїх спогадах з вдячністю згадував Т. Кострубу, як людину, яка схилила його до праці в Історико-джерелознавчій комісії НТШ, а отже – й на семінарі. Він також відзначав, що незважаючи на те, що семінаром керував Іван Крип'якевич, усе ж його “душею” був Т. Коструба²⁰. Членами Історико-джерелознавчої комісії НТШ (а отже й семінару), крім О. Пріцака, були, зокрема, Олександр Домбровський та Володимир Борис*. Працюючи на засіданнях Історико-джерелознавчої комісії, українські студенти Львівського університету зуміли отримати “основи методології, джерелознавства та історіографії української історії”²¹. Неоціненне значення для майбутніх дослідників мають зібрані членами Історико-джерелознавчої комісії НТШ матеріали до “Бібліографії історії України”. На жаль, ця колосальна праця, проведена Т. Кострубою разом з І. Крип'якевичем та О. Пріцаком, так і не була опублікована.

У межах наукового семінару при Історико-джерелознавчій комісії НТШ Т. Коструба висунув пропозицію видати три томи “Джерел до історії України”. Планувалося, що перший том охопить відомості давньогрецьких авторів, другий – давньоримських, а третій – візантійських (упорядником третього тому мав бути саме Т. Коструба). На жаль, цей проект так і не реалізували. У другій

¹⁹ Докладніше див.: *Мудрий В.* Змагання за українські університети в Галичині / Василь Мудрий. Львів; Нью-Йорк, 1999; *Кислий В.* Українські високі школи у Львові і студентський рух у Західній Україні у першій пол. XX ст. / Василь Кислий. Львів, 1991.

²⁰ *Пріцак О.* Спогад про вчителя / Омелян Пріцак // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 2001. Вип. 8: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві / Упоряд. Ф. Стеблій. С. 562.

* Олександр Домбровський (1914 –?) навчався на гуманітарному факультеті Львівського університету впродовж 1934–1939 рр., працюючи певний час асистентом професора стародавньої історії Константія Хилінського. Натомість Володимир Борис (1914–1985) став викладачем Львівського університету вже у радянський період: викладав на кафедрах історії нового часу (1949–1953) та історії південних і західних слов'ян (1953–1974). У 1959 р. захистив кандидатську дисертацію (тема – “Селянське питання в революції 1848 р. в Галичині”), а у 1961 р. отримав учене звання доцента. Інформація за: *Атаманенко А.* Доктор Олександр Домбровський (До 90-ліття від дня народження) / А. Атаманенко, Г. Клинова // Український історик. 2004–2005. Т. XLI–XLII. С. 240–243; *Крикун М.* Борис Володимир Олександрович / М. Крикун // Encyclopedia. Львівський національний університет імені Франка: в 2 т. / Видавнича рада: І. О. Вакарчук (голова), М. В. Лозинський (заст. голови), Р. М. Шуст (заст. голови), В. М. Качмар (відп. секретар) та ін. Львів, 2011. Т. I: А–К. С. 232.

²¹ *Пріцак О.* Мій шлях історика / Омелян Пріцак // Вісник АН України. 1992. № 3. С. 57.

половині 1930-х років світ побачили лише переклади “Галицько-Волинського літопису” та “Скіфії” Геродота, здійснені Т. Кострубою. Вступну статтю до видання “Скіфії” написав О. Домбровський²² (це була перша праця молодого історика), який надзвичайно тепло згадував Т. Кострубу – свого “проводаря” у стінах НТШ: “Від осені 1935 року активізувалося моє знайомство з НТШ. Молодий, але особливо надійний історик Теофіль Коструба ввів мене на засідання Комісії старої історії України”²³. О. Домбровський (якого, за наполяганням Т. Коструби, обрали секретарем семінару) також описав перебіг засідань Історико-джерелознавчої комісії товариства, акцентуючи на змістовних доповідях Івана Крип’якевича, Ярослава Пастернака, Омеляна Терлецького, Миколи Андрусяка та Т. Коструби. Останній у своїх виступах торкався питань історії Київської Русі та Галицько-Волинської держави, пов’язуючи їх з церковною проблематикою. О. Домбровський досить цікаво охарактеризував діяльність уже згаданого семінару, вказавши на присутню “тяглість історичної традиції” у вихованні молодих кадрів українських істориків, а також відзначивши роль Т. Коструби, який був “основним промотором тієї справи, людиною надзвичайно активною, ідейною та винахідливою”²⁴.

У своїх спогадах Т. Кострубу згадував й відомий український історик М. Андрусяк. Він називав його “помічником у залучанні молодих істориків” до Комісії історії України, що діяла при Історично-філологічній секції НТШ. “Коструба зібрав студентів Львівського університету в другій половині 30-их рр. і звернувся до Крип’якевича та Омеляна Терлецького, щоб вони впровадили цих студентів у дослідження української історії. Терлецький погодився провадити цією комісією під умовою, що я буду його заступником”. Перше засідання цього новоствореного семінару відкрив О. Терлецький; згодом у його діяльності брали участь й І. Крип’якевич та М. Андрусяк. Проте, здебільшого, доповіді для своїх університетських колег виголошував сам Т. Коструба. Згадуючи останнього, М. Андрусяк називав його “ревним католиком і завзятим гетьманцем”, який під час дискусій не шкодував сил для відстоювання своїх поглядів. М. Андрусяк навів приклад, як між ним та Т. Кострубою розгорілася полеміка на сторінках львівських часописів. Мова йшла про критичну рецензію М. Андрусяка на нарис Т. Коструби про гетьмана І. Скоропадського, опубліковану 1932 р. у газеті “Діло”. Т. Коструба не забарився з відповіддю й уже наступного року “Хліборобський шлях” опублікував його критичну рецензію на статтю М. Андрусяка “Гетьманський

²² Домбровський О. Спомини. С. 47.

²³ Домбровський О. Традиції школи М. Грушевського у Львівському НТШ в 30-х роках / Олександр Домбровський // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 2001. Вип. 8: Іван Крип’якевич у родинній традиції, науці, суспільстві / Упоряд. Ф. Стеблій. С. 557.

²⁴ Там само. С. 560.

уряд і панахида за Мазепу в Києві 1918 р.”. Попри це, відносини між обома істориками завжди залишалися дружніми²⁵.

Семінар при Комісії історії України НТШ діяв до 1939 р. – до початку Другої світової війни. За цей період відбулися десятки його засідань. Для українських студентів-істориків він був тим академічним середовищем, у якому вони набували не лише теоретичні знання, а й досвід науково-дослідної праці. Крім того, українська молодь відчувала атмосферу неперервної тяглості історичної традиції школи М. Грушевського з боку його колишніх учнів та молодого покоління істориків. Отже, діяльність Т. Коструби в НТШ, зокрема й щодо організації при його комісіях історичного спрямування семінарів для українських студентів Університету Яна Казимира у Львові, сприяла залученню української молоді до наукової праці в українському науковому середовищі. Період навчання у Львівському університеті та наукової діяльності в НТШ є знаковим для Т. Коструби не лише для становлення його як історика-медієвіста, а й для переосмислення ним життєвих цінностей. Вивчаючи теологію, він нарешті знайшов своє покликання, усвідомив, що правдива наука веде до Бога, а “недовченість” – відвертає від Нього. Зважаючи на це, Т. Коструба навіть наважився спалити частину своїх белетристичних творів, вважаючи їх негідними справжнього християнина, врешті обравши шлях священослужителя. Ще до початку Другої світової війни він висвятився на священника і вступив до новіціату чернечого ордену Отців Василіян. Початок війни та встановлення на теренах Західної України радянської влади не дозволили йому закінчити новіціат, проте свій найважливіший подвиг у Крехівському монастирі Т. Коструба таки зробив: він залишився у Крехові, відстоюючи справи монастиря і ченців перед енкаведистами. Тут Т. Коструба став свідком спалення надзвичайно цінної бібліотеки, яка функціонувала при монастирі. Попри небезпеку, частину книг він зумів урятувати від “совєтських культурноносців”. Цього виявилось достатньо, щоб влада оголосила про його арешт. Проте минулося, й Т. Коструба переїхав до Львова²⁶.

22 вересня, коли до найважливішого осередку громадсько-політичного та культурного життя західноукраїнських земель – Львова, вступили підрозділи Червоної армії, в історії міста розпочалася нова доба, позначена примусовим пристосуванням його мешканців до узвичаєних у Радянському Союзі норм суспільної практики. Після стрімкого юридичного оформлення нового політичного статусу краю, львів’яни, разом з іншими “новоспеченими” громадянами СРСР, стали об’єктом широкомасштабного експерименту з боку компартійного керівництва. Воно поставило перед скерованими до західних областей України

²⁵ Андрусак М. Іван Крип’якевич / Микола Андрусак // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 2001. Вип. 8: Іван Крип’якевич у родинній традиції, науці, суспільстві / Упоряд. Ф. Стеблій. С. 575–576.

²⁶ *Kaczmar W.* Teofil Kostruba (1907–1943). S 586.

управлінськими кадрами завдання не лише впровадити у рекордні терміни радянський устрій, але й якомога швидше, без жодного перехідного періоду, змінити свідомість, погляди, традиції населення новоприєднаних земель. Ці нововведення впроваджувались не лише стрімко, але й тотально – на всіх щаблях і в усіх сферах суспільного життя. Відтак, відбулася радянська трансформація системи освіти. Зокрема, у 1939/1940 н. р. розпочалася радянська трансформація Львівського університету, з усіма її позитивами та негативами.

Т. Коструба, як священослужитель, надзвичайно болісно сприйняв ліквідацію у Львівському університеті теологічного факультету (за словами тодішнього ректора Львівського університету Михайла Марченка, теологічний факультет містив “найреакційніші сили польсько-католицького мракобісся”). Відтак стає зрозумілим, чому Т. Коструба відмовився від запропонованої йому новим керівництвом університету кафедри середньовічної історії України. Розчарувавшись у політиці радянської влади, історик вирішив остаточно присвятити своє життя Богові. Украй знесилений хворобою, Т. Коструба, за дозволом Андрія Шептицького, склав усі необхідні іспити й наприкінці січня 1940 р. був таємно висвячений Митрополитом на священника. Уже на початку лютого 1940 р. його призначили адміністратором парафії у с. Букачівцях Бурштинського деканату (нині смт Рогатинського р-ну Івано-Франківської обл.). З 11 лютого він приступив до виконання своїх обов’язків, проте слабке здоров’я стало на заваді душпастирській праці. Йдучи сповідати хворого, Т. Коструба застудився й занедужав так, що подальше його перебування у Букачівцях стало неможливим. Він покинув свою першу й водночас останню парафію та повернувся до Львова. Тут оселився у монастирі св. Онуфрія на вул. Жовківській (нині – вул. Б. Хмельницького, 36). Хоча о. Коструба ще не належав до Ордена Василіян, однак за духом він зараховував себе до їхнього середовища. Він скрупульозно дотримувався усіх чернечих правил, з великою мужністю витримував приписи монастирського життя²⁷.

О. Прицак згадував:

Я на той час кінчав університет, склав усі іспити, крім генерального, зданого згодом, у квітні 1940 р. Отже, Крип’якевич запропонував, щоб я перейшов жити до монастиря і [почав] все у відділі доглядати. Я отримав окрему келію [...]. Ігумен монастиря отець Іриней Назарко не дозволяв Теофілеві Кострубі жити в монастирі, бо він ще не був монахом. Деякий час Коструба жив нелегально разом зі мною [...]. Аж пізніше Коструба висвятився у ченці і з того часу оселився разом з монахами²⁸.

Навіть у монастирі св. Онуфрія, де виконував обов’язки священника, Т. Коструба не полишав наукової праці. Загалом, за життя він написав низку монографій та декілька сотень наукових статей з історії України (переважно

²⁷ Качмар В. Теофіл Коstrуба (1907–1943). С. 586–588.

²⁸ Прицак О. Спогад про вчителя... С. 564.

княжої доби) та історії Церкви (зокрема, “Нариси з церковної історії України Х–ХІІІ століття”²⁹). Однією з головних тем, які цікавили Т. Кострубу, була історія Галицько-Волинської держави³⁰. Його запланована магістерська робота мала бути присвячена грамотам Лева Даниловича. На початках розвідки ми згадували, що ще у юнацькі роки Т. Кострубу цікавила й історико-краєзнавча проблематика. Серед іншого йдеться про найменування міста Сокала. У своїй праці “Белз і Белзька земля від найдавніших часів до 1772 року” він доводив, що ця назва походить від імені половецького князя Сокала³¹. Цікавою науковою проблемою, що й нині інтригує істориків (зокрема, львовознавців), є гіпотеза про заснування Львова. На сьогодні існує дві версії, які відстоюють та намагаються довести різними аргументами дослідники. Одна спирається на свідчення “Галицько-Волинського літопису”, що Львів існував уже в 1256 р., інша – на повідомлення німецьких, польських та українських хроністів ХV–ХVІІІ ст., за якими місто заснував князь Лев Данилович³². Саме до останньої версії схилявся Т. Коструба: у 1936 р. він опублікував розвідку “Початки Львова”, у якій цю гіпотезу обґрунтовував різночасовими повідомленнями (про те, що засновником Львова був князь Лев) представників двох чернечих традицій – східної (василіянської) і західної (домініканської)³³.

Окремої уваги заслуговує історія написання Т. Кострубою “Нарису історії України”, який автор розпочинав чотири рази, продовжуючи роботу до самої смерті, проте так і не завершивши праці усього життя. У своїх спогадах О. Мох згадував, що ще 1937 р. Т. Коструба погодився на його пропозицію написати короткий курс історії України. На той час О. Мох очолював редакцію “Бібліотеки Скали”, у якій і розпочав раз на місяць друкувати окремими книжечками розвідки з історії України, авторства свого товариша (так було видано чотири випуски розвідки Т. Коструби). Проте життєві обставини змусили історика призупинити роботу над цією працею. Зважаючи на те, що вона була однією з найбільш

²⁹ Коструба Т. Нариси з церковної історії України Х–ХІІІ століття / Теофіл Коструба. Торонто, 1955.

³⁰ Коструба Т. Самбірське єпископство в часах князя Льва / Теофіл Коструба // Літературно-науковий додаток “Нового часу” (Львів). 1939. Чис. 15 (78). 9 квітня; *Його ж.* Хто основник катедри в Галичі / Теофіл Коструба // Літературно-науковий додаток “Нового Часу” (Львів). 1939. Чис. 17 (80). 24 квітня; *Його ж.* Надання кн[язя] Льва Галицькій митрополії / Теофіл Коструба // Літературно-науковий додаток “Нового Часу” (Львів). 1939. Чис. 13 (76). 27 березня; Купчинський О. Історіографія публікацій і досліджень документальних матеріалів Галицько-Волинського князівства: Загальний огляд / Олег Купчинський // Архіви України. 2006. № 1/6. С. 28–46.

³¹ Коструба Т. Белз і Белзка земля / Теофіл Коструба. Нью-Йорк; Торонто, 1989. С. 145.

³² Паславський І. Хто і коли заснував місто Львів? Вірогідні й невірогідні дати заснування столиці Галичини / Іван Паславський. Львів, 2010. С. 3.

³³ Коструба Т. Початки Львова / Теофіл Коструба // Українські вісти. Львів, 1936. Ч. 9. С. 3; Войтович Л. В. Князь Лев Данилович / Леонтій Войтович. Львів, 2012. С. 39 (Славетні постаті середньовіччя. Вип. 1).

синтетичних та узагальнюючих, вважаємо за потрібне зупинитися на окремих її елементах. Думки, які учений виклав у ній, залишаються актуальними при вивченні історії України й нині. Т. Коструба визначив три головні складові української нації: територію, населення і владу. Їхню взаємодію у контексті *“європейського методу організації, розуміння національного типу суспільства”* він протиставляв т. зв. азійсько-московському типу (*“пануванню інтернаціонального кочовика над різними народами імперії”*). Т. Коструба вважав, що *“влада має бути конституційною, з відношенням населення до володаря як вільних людей, які добровільно, а не під примусом, співпрацюють з владою на чолі з володарем”*. Окрім згаданих трьох чинників, які у своїх взаєминах творять історію України, учений наголошував на четвертому чинникові – впливі чужих культур як позитивному явищі. При цьому він акцентував на збереженні історичних традицій і на тому, щоб влада не трансформувалася за чужими прикладами, а берегла власне народний характер³⁴. На жаль, передчасна смерть Т. Коструби не дозволила йому закінчити запланований *“Нарис історії України”* (будучи важко хворим, страждаючи та терплячи жахливий біль, він диктував його до останнього подиху). Але навіть і те, що встиг написати Т. Коструба, є цінним надбанням до скарбниці української історичної науки.

Незважаючи на те, що Т. Коструба в останній рік свого життя, з огляду на важкий стан здоров'я, не зміг відбути повного новіціату, монаша влада дозволила йому скласти чернечі обіти й 13 січня 1943 р. відбувся обряд посвячення Т. Коструби (він отримав чернече ім'я Теодозій). Однак стан його здоров'я з кожним днем погіршувався. 27 січня Т. Кострубу перевезли до Львівської туберкульозної клініки, де йому ампутували ліву ногу. Учений мав надію, що після операції, яка передбачала ампутацію обох ніг, він зможе продовжити, хоча б ненадовго, наукову працю. Проте його організм був надто виснаженим довгою хворобою, й попри усі старання лікарів, 3 березня 1943 р. (на 36-му році життя) Т. Коструби не стало. 6 березня 1943 р. відбувся його похорон на Личаківському цвинтарі – біля стрілецьких могил. Відомий історик і богослов похований разом зі своїм побратимом о. Романом Луканем у спільній могилі зі скромним пам'ятником³⁵. На хресті є слова, що стали для нього життєвим орієнтиром: *“Оце я йду творити волю Твою, Боже”*. Цю істину він сповідував до останньої хвилини свого життя. *“Учений-праведник”*, – так називав Т. Кострубу один з його перших дослідників – О. Мох³⁶. Це влучне визначення ілюструє коротке й водночас цікаве, насичене копіткою працею життя *“Отця Філя”*.

³⁴ Докладніше див.: *Коструба Т. Нарис історії України / Теофіл Коструба. Торонто, 1961.*

³⁵ *Пам'яті нашого співробітника // Рідна земля. Український популярний тижневик (Львів). 1943. Ч. 11 (76). 14 березня; Отець Теодосій Теофіл Коструба ЧСВВ // Львівські вісті. Ч. 47 (467). 4 березня; Личаківський некрополь: путівник / Упор. Л. Криса та Р. Фіголь. Львів, 2006. С. 357.*

³⁶ *Мох О. Теофіл Коструба. Учений-праведник / Олександр Мох. Торонто, 1952. С. 19.*

**THEOPHIL KOSTRUBA:
LIFE AND SCIENTIFIC RESEARCH
OF HISTORIAN AND THEOLOGIAN**

Volodymyr KACHMAR

The Ivan Franko National University of Lviv,
the Chair of Contemporary History of Ukraine
1 Universytetska str., Lviv 79000, Ukraine

The article deals with biography of famous Ukrainian historian of the first half of the XX century Theofil Kostruba. His scientific outlook was formed at two institutions: the Lviv University and the Shevchenko Scientific Society. The main topic of T. Kostruba's research was medieval history of Western Ukraine. But the matter of scientist's life was writing of synthetic history of Ukraine, which (in the difficult times of occupation of Western Ukraine by Poland and later – the USSR) could be objective training tool for Ukrainian students.

Key words: Theophil Kostruba, history of Ukraine, Lviv University, Shevchenko Scientific Society, the Galicia-Volhynia state.

**ТЕОФИЛ КОСТРУБА:
ЖИЗНЕННЫЙ ПУТЬ И НАУЧНЫЕ ПОИСКИ
ИСТОРИКА И БОГОСЛОВА**

Владимир КАЧМАР

Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
кафедра новейшей истории Украины
ул. Университетская, 1, Львов, 79000, Украина

Статья посвящена выдающемуся украинскому историку первой половины XX в. Теофилу Кострубе. Его научное мировоззрение формировалось в пределах двух учреждений: Львовского университета и Научного общества имени Шевченко. Главной темой научных исследований Т. Кострубы была средневековая история западноукраинских земель. Однако делом жизни ученого стало написание синтетического очерка истории Украины, который мог бы, в сложное время оккупации Западной Украины Польшей, а затем – СССР, быть объективным учебным пособием для украинских студентов.

Ключевые слова: Теофил Коструба, история Украины, Львовский университет, Научное общество имени Шевченко, Галицко-Волынское государство.

Стаття надійшла до редколегії 14.05.2014

Прийнята до друку 25.06.2014